

Stolpersteine – Pontanusstraat 35

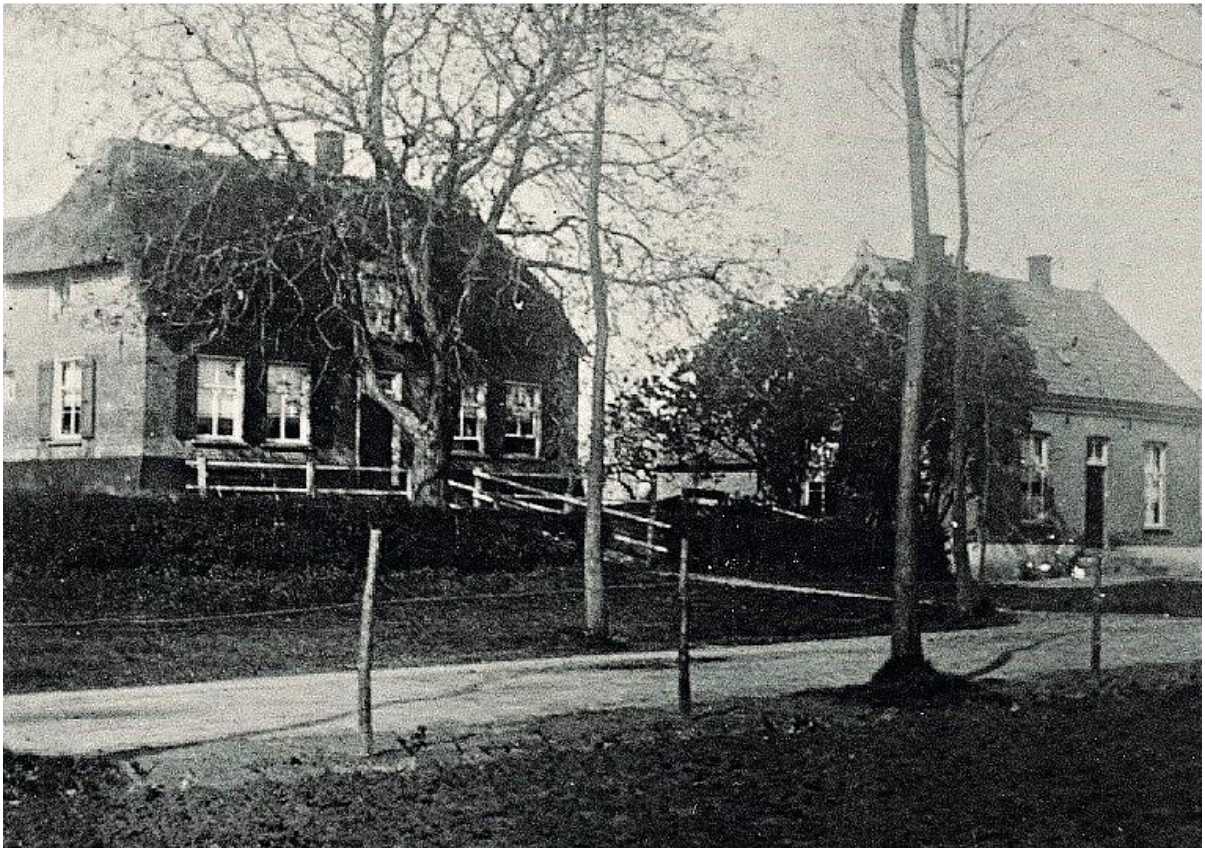
Saara de Jong

Auteurs: Leo van den Munkhof en Willem Oosterbaan

Onderstaand artikel schreven we omdat bij dit pand op 6 april 2025 een Stolperstein wordt gelegd die herinnert aan de vervolgingen waaraan zij blootstond. Het artikel wordt ook gepubliceerd op <https://stolpersteine-nijmegen.nl>, de website van de Stichting Stolpersteine Nijmegen. Eerste versie: 5 december 2024.

Een slagersfamilie in Millingen a/d Rijn

Saara de Jong (Millingen, 8 september 1895) was een dochter van Jacob de Jong (Millingen, 6 augustus 1850) en Jetta Coopman (Eijsden, 22 augustus 1859). Jacobs ouders, Salomon de Jong (Didam, 1815) en Fronica Wolf (Kessel, 1810) hadden een slagerij in Millingen aan de Pastoor Graatweg.

Links het huis van de familie De Jong in de Pastoor Graatweg in Millingen a/d Rijn. Het pand is in een brand verloren gegaan.¹

¹ Kopieën van deze en enkele andere foto's kregen wij van Nicolette Balledux, die gehuwd was met Albert de Jong; en enkele nog van Channah de Vries, dochter van Sophie de Jong. We namen uit deze collecties foto's op in de artikelen over het gezin Levitus en in dat over het gezin De Vries.

Salomon de Jong, vader van Jacob de Jong, achter zijn huis aan de Pastoor Graatweg.

Op 15 april 1911 overlijdt Salomon op 96-jarige leeftijd, zijn vrouw Fronica Wolf was al twintig jaar daarvoor gestorven.² Fronica en Salomon hadden vier kinderen, van wie er twee al jong overleden. De andere twee waren Jacob (6 augustus 1850) en Benjamin (22 juli 1853).

Jacob en Benjamin

Jacob trouwde op 13 augustus 1881 in Eijsden met de negen jaar jongere Jetta Coopman die daar geboren was. Ze kregen acht kinderen, die allen in Millingen werden geboren: Fronica (1882), Israël (1884), Salomon (1886) – hij werd later vaak Samuel genoemd, Carolina (1888), Sybilla (1890), Izaak (1893), Saara (1895) en Michiel (1900). Sybilla stierf in 1893, pas drie jaar oud, de overige zeven kinderen zouden allen met de barbaarse rechtse terreur te maken krijgen.

² Zie over het gezin in Millingen ook: Bas van der Hoeven, *Het tragische lot van de Millingse slagersfamilie De Jong*, p. 12. Opgenomen in: Millings Jaarboek 2021.

Familiefoto. V.l.n.r. Saraa de Jong, Izaak de Jong, moeder Jetta Coopman, vader Jacob de Jong, Lien (Carolina) de Jong en haar man Israël Spanjar (Zwolle, 13 juli 1892).³ Foto zonder datering, ergens eind jaren-20. Het is de enige foto die wij kennen waarop Saara staat.

Naar Nijmegen

In 1912, een jaar nadat hun vader was gestorven verkopen Jacob en Benjamin de slagerij en verhuizen ze naar Nijmegen. Benjamin vertrekt kort daarna naar Rotterdam. Daar woont hij op nummer 16 in de Van Weelstraat, een zijstraat van de Adrien Mildersstraat, waar zijn broer Jacob later zou gaan wonen bij zijn dochter Fronica. Benjamin overlijdt op 16 oktober 1923.

Jacob en Jetta woonden in Nijmegen met enkele van hun kinderen eerst in de Burghardt van den Berghstraat op verschillende nummers (achtereenvolgens 65, 73 en 77). Op 24 mei 1932 overlijdt Jetta Coopman in Nijmegen, waar ze wordt begraven op de Joodse Begraafplaats aan de Postweg.

Hun zoon Israël begon in 1908 een banketbakkerij op de Lange Hezelstraat 23, ook Fronica en Izaak gingen daar wonen, een paar maanden later gevolgd door Carolina en Michiel. Wat jaren later verhuisde Fronica via Amsterdam en Utrecht naar Rotterdam. Israël bleef nog op verschillende adressen in Nijmegen wonen, totdat hij in mei 1940 met zijn vrouw Johanna Bronkhorst en twee zonen naar Utrecht verhuisde.

Zoon Izaak vertrok naar Bad Neuhaus. Salomon woonde in Kassel, waar hij trouwde met Cacilië Emanuel. In 1933 verhuisden ze naar Nijmegen, Burghardt van den Berghstraat 77, waar op dat moment ook Salomons vader woonde.

³ Foto eerder verkregen via Nicolette Balledux ten behoeve van andere artikelen.

Carolina trouwde in oktober 1922 met de leraar Israël Spanjar en verhuisde een maand later met hem naar Rotterdam, Van Weelstraat 18b.

Zoon Michiel was dansleraar, en liet zich op 5 februari 1924 vanuit Nijmegen overschrijven naar Amsterdam, waar hij op diverse adressen woonde.

Jacob (Foto: JM)

Toenemende dreiging uit het oosten

In de jaren dertig wordt het antisemitisme in Duitsland steeds openlijker en gewelddadiger. Zoon Israël was in 1908 vanuit Millingen naar Nijmegen gekomen, en woonde daar op verschillende adressen. Hij werkte als vertegenwoordiger. Hij trouwde met Johanna Bronkhorst; ze kregen vijf kinderen, een van hen werd levenloos geboren. In april 1940 verhuisden ze naar Utrecht, verder weg van de Duitse grens. In de familie werd veel gesproken over de dreigende ontwikkelingen in Duitsland, ze waren daar erg ongerust over. "Ja, natuurlijk waren we ongerust. Maar er was ook iets anders gaande in Nederland. Ze hadden een linie gemaakt van het noorden tot het zuiden van Nederland. Deze linie lag ongeveer 20 tot 25 kilometer van de zee vandaan. Ze noemde dit de militaire zone. Tevens hadden ze de waterlinie. Hierbij lieten ze de helft van Holland onder water lopen. Bij het uitbreken van de oorlog, besloot mijn vader [Israël] dat we Nijmegen moesten verlaten. Het was moeilijk voor hem, als verkoper, om nog in en uit Duitsland te komen. Hij herinnerde zich dit nog van de oorlogstijd in de eerste wereldoorlog."⁴

Zoon Salomon, die echter vaak Samuel werd genoemd, woonde een tijd in Kassel. Zijn vrouw Cacilië Emanuel (geb. 24 januari 1879) en hij dreven daar een hotel, dat kennelijk familiebezit was van de verwanten van Cacilië. Het hotel lag aan de *Bahnhofstraße 1* en was vanwege de goede koosjere keuken beroemd en daarmee het middelpunt van het Joodse leven in Kassel. Maar in 1933, een verkiezingsoverwinning van extreemrechts en alle maatregelen die erop volgden verder, hielden ze het voor gezien. Ze verhuisden naar Nijmegen.

⁴ Uit: Spielberginterview met Hans de Jong.

Das Hotel Emanuel in Kassel, Besitzer S. de Jong, bietet durch völlige Renovierung nunmehr allen Ansprüchen des verwöhntesten reisenden Publikums Befriedigung, so daß es zu den führenden jüdischen Hotels gehört und auf einen regen Besuch in der kommenden Reisezeit hofft.

Reclame voor het hotel van Samuel de Jong in Kassel ⁵

Ze gingen wonen op de Burghardt van den Berghstraat 77 in Nijmegen, waar toen ook zijn vader woonde.

6) Kerkel. gez. NI		7) Beroep (h-o) zonder		1) Vergel. n. geb. akte No. _____ Overl. te op _____ akte no. _____		2) Gezinr.	
		4) geboren op 2 October 1886 aan Millingen aan Millingen 5) Nat. Ned		3) a) ds Jong-- b) Salomon--			
8) van aan Zoon		geb. op _____ te _____		geb. op _____ te _____			
9) Geslachtsnaam en 10) Voornamen Emanuel, Cecilië		11-12) Geboren op 24 Jan 79 te Rentersheu. en D1		13) Huwelijk gesloten op _____ te _____		14-15-16) Huwelijk ontbonden op _____ door _____ te _____ door _____	
17) Afgevoerd (dagc. en gem.)		21) Dagt. aangete 14Dec33 26Feb40		22) Gemeente en adres KASSEL III NIJMEGEN B vd Berghstr 77 RT Vliesrijderstr 15b		21) _____ 22) _____	
23) Verplichte aant.		24) Onverpl. aant. DSK 38C30					

Persoonskaart van Salomon. Hij kwam in 1933 uit Kassel naar Nijmegen, waar hij ging wonen op de Burghardt van den Berghstraat 77. Hij is rond 1937, bij de opmaak van de kaart, blijkbaar 'zonder beroep'.

Begin 1940 trekt ook hij weg van de Duitse grens, en verhuist hij met Cecilië, naar Rotterdam, Vliesrijderstraat 15b. De Nijmeegse gemeenteambtenaar Frans Wilbers, hoofd van de afdeling Bevolking, noteerde zijn verhuizing: "Woonhuis door andere bewoners bewoond. Komt niet terug." De opmerking staat op een lijst die Wilbers opstelde van personen die Nijmegen onlangs hadden verlaten. Bij de verhuizing bleek "vrees voor een inval van een vreemde mogendheid als regel de aanleiding te zijn van het verzoek [tot overschrijving]."⁶

⁵ Adres in: Adressbuch 1923: "Hotel und Restaurant Emanuel". De annonce in het tijdschrift "Der Israelit" van 22 december 1927: "Das Hotel Emanuel in Kassel, Besitzer S. de Jong, bietet durch völlige Renovierung nunmehr allen Ansprüchen des verwöhntesten reisenden Publikums Befriedigung, so dass es zu den führenden jüdischen Hotels gehört und auf einen regen Besuch in der kommenden Reisezeit hofft."

⁶ RAN 2, inv.nr. 9922 en 9923. Het eerste dossier bevat een door hem opgestelde 'Alphabetische lijst van personen welke de gemeente Nijmegen hebben verlaten.' Het tweede dossier bevat een concept van een artikel van zijn

Een andere zoon, Izaak, woonde sinds 1913 in Bad Neuhaus en erna sinds ongeveer 1921 in Frankfurt am Main. Zijn vrouw Meta Neuhaus werd geboren in Nesselröden. Ze kregen drie zonen: Hans (18 februari 1924), Walter (4 september 1925) en Kurt (8 mei 1932). De kinderen gingen naar de Joodse basisschool aan de Röderbergweg. Het gezin woonde eerst bij de ouders van Meta op Sandweg 30 en erna op de Quinckestraße 13 (nu: Königswarter Straße 13). Meta Neuhaus was eigenaresse van een hoedenwinkel op die adressen. In 1938 moest het bedrijf wegens de onteigeningen worden opgegeven. Na de 'Kristallnacht' in november 1938 vluchtte het gezin op 8 december naar Rotterdam, Vliesridderstraat 15b.

Misschien voelde ook Jacob zich in Nijmegen, zo dicht bij de Duitse grens, steeds minder veilig, maar mogelijk vond hij het fijn om bij zijn dochter in Rotterdam te gaan wonen. Op 29 maart 1940 vertrekt hij naar Rotterdam, en trekt hij in bij zijn ongehuwde dochter Fronica in een huurappartement op twee hoog in de Adrien Mildersstraat 84.⁷

Adrien Mildersstraat

hand, geschreven in april 1940 op basis van deze lijst. Ook de uiteindelijke definitieve publicatie in de Gemeentegids, juli 1940, zit in het dossier. Centraal in het artikel staat een reeks gezinnen die in de maanden ervoor Nijmegen hebben verlaten. Hem is opgevallen dat het hierbij gaat om “goed gesitueerde ingezetenen, de meesten behorende tot een bepaalden godsdienst (...)” De gemeente – we denken zelf vooral de heer Wilbers – stelt “in elk daarvoor in aanmerking komend geval een deugdelijk onderzoek” in. Daarbij bleek “vrees voor een inval van een vreemde mogendheid als regel de aanleiding te zijn van het verzoek” (tot uitschrijving). Verderop constateert hij nog dat deze personen “zoals de praktijk leert, vaak naar gemeenten (gaan), die op het stuk van belastingen meer gunstige perspectieven kunnen bieden.” Opvallend op de lijst is dat er potloodstreepjes zijn gezet voor ruim de helft van de namen. Je hoeft niet goed te kijken om te zien dat de streepjes zijn gezet voor de namen van de Joden in deze lijst. Een ware primeur voor Nijmegen! De eerste lijst waarop in Nijmegen een gemeenteambtenaar op eigen initiatief dit onderscheid maakt. Er moet al een kladversie zijn geweest aan het begin van 1940 met behulp waarvan hij het artikel in juli publiceerde. Wilbers schrijft overigens per abuis dat Samuel (Salomon) op B. van den Berghstraat 15b (een overigens niet bestaand adres) woonde; het gezin woonde echter op nummer 77. Hij is kennelijk in de war met het nieuwe huisnummer in Rotterdam. Zie over dit handelen van Wilbers in 1939 en 1940 twee artikelen op deze site.

⁷ Bas van der Hoeven, o.c., p. 14 en 15.

Fronica op het balkon van de woning aan de Adrien Mildersstraat in Rotterdam. (Foto: Joods Monument)

Saara's broer Michiel was dansleraar, en liet zich op 5 februari 1924 vanuit Nijmegen overschrijven naar Amsterdam, waar hij op diverse adressen woonde. Daar trouwde hij op 18 september van dat jaar met danslerares Alida Cohen (Amersfoort, 28 maart 1896). Samen kregen ze een jaar later een dochter, Hanna Jetta (Amsterdam, 14 juli 1925). Bij Hanna staat op de persoonskaart als beroep: 'leerbewerkster'. Het paar gaat op 13 februari 1941 uit elkaar. Michiel hertrouwt in dat jaar op 5 maart met Elisabeth van der Veen (Amsterdam, 10 juli 1909), bij wie op de persoonskaart de beroepen onderwijzeres en danslerares staan vermeld. Ze scheiden ruim een jaar later weer, op 12 september 1942.⁸

Saara's zus Carolina trouwde met Israël Spanjar uit Zwolle (13 juli 1892). Israël wordt op 1 maart 1913 tijdelijk onderwijzer bij het Lager Onderwijs aldaar, om de volgende maand een vaste aanstelling te krijgen in Wanneperveen bij Meppel. Die betrekking bekleedt hij tot 16 mei 1914 wanneer hij naar Zwolle terugkeert als onderwijzer aan de ULO-school van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Israël Spanjar (JM)

In augustus 1915 behaalt hij de akte Middelbaar Onderwijs A voor de Franse taal. Op 1 september 1917 krijgt hij zijn eerste betrekking als leraar in dat vak, aan de HBS van het instituut Hommes. Vier

⁸ Beiden zouden de rechtse terreur overleven, en wonen in november 1969 op hetzelfde adres in Boekel, Logt 12.

jaar later wordt hij tijdelijk leraar bij het Gemeentelijk Middelbaar Onderwijs te Rotterdam en nadat hij in september 1926 ook zijn B-akte verwerft voor de Franse Taal en Letterkunde, krijgt hij een vaste aanstelling aan de 1ste Gemeentelijke HBS aan de 's Gravendijkwal te Rotterdam. Sinds 1930 is hij lid van de kerkenraad van de Israëlitische Gemeente en hij bekleedt verschillende functies in Israëlitische culturele commissies.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 10 december 1924

Carolina en Israël krijgen twee kinderen: Abraham/Ab (9 december 1924) en Jacob/Jaap (28 augustus 1930). Bijna twintig jaar is Israël aan de HBS in Rotterdam verbonden totdat hij op 1 maart 1941 wordt ontslagen, zoals alle Joodse leraren in het onderwijs, en zoals waarschijnlijk ook zijn schoonzus Saara in Nijmegen. Na zijn gedwongen vertrek geeft hij nog bijna een jaar les aan het Gemeentelijk Lyceum voor Joodse leerlingen, van 15 oktober 1941 tot 1 september 1942.

Saara

Nadat haar vader eind maart 1940 naar zijn dochter Fronica in Rotterdam was verhuisd, en haar broers allen uit Nijmegen waren vertrokken, blijft Saara als enige van het gezin achter in Nijmegen. Ze werkt als kantoorbediende in een confectiefabriek. Waarschijnlijk wordt ze niet lang daarna – als Joodse – ontslagen, want op haar persoonskaart wordt dit beroep doorgestreept en vervangen door 'leerlingverpleegster'. Misschien wilde ze proberen op deze manier de kost te verdienen of een vrijstelling te verkrijgen?

Na eerst kort op Mr. Franckenstraat 15 te hebben gewoond, verhuist ze enkele weken na de Duitse inval, op 23 mei 1940, naar de benedenwoning van Threse Bromet op de Pontanusstraat 35.⁹ Threse woont dan zelf in het bovenhuis op nummer 33, samen met Julie Löwenberg en Jos Lion en hun zoon Silo Ernst Lion.¹⁰ Zou Saara zich bij deze mensen veiliger hebben gevoeld? In november 1939 waren overigens ook Geertruida Simonsma en haar man Willem Dröge met hun drie kinderen hier gaan

⁹ Threse's man Isidor Leviticus was in 1937 overleden. Meer over haar en haar verwanten in ons artikel *Stolpersteine – Pontanusstraat 33 (Threse Bromet)* op deze site.

¹⁰ Zie voor Julie Löwenberg, Jos en Silo Lion ons artikel *Stolpersteine – Pontanusstraat 33 (Julie Löwenberg, Jos Lion, Silo Ernst Lion)* op deze site. Silo was eerder al, in 1935, van dit adres vertrokken naar Den Haag, Ch. de Bourbonstraat 50 en daarna nog naar Oss. In 1937 keerde hij weer terug. Zijn zus Elly vertrok kort voor de Duitse inval naar Engeland, onduidelijk is precies wanneer.

wonen, zij bleven er wonen tot in 1947. Hij was schoenmaker. In de periode tussen de verhuizing van Threse en de anderen naar de bovenwoning en de komst van het gezin Dröge was er een voortdurende wisseling van bewoners.¹¹

De eerste stap op weg naar de vernietiging

Op basis van Verordening 6/1941, uitgevaardigd in februari 1941, moeten alle Joodse inwoners in Nederland zich bij hun gemeente aanmelden als “personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede” – de eerste ingrijpende stap op weg naar de vernietiging. Op niet-aanmelden staan strenge straffen.¹² Saara maakt, samen met Jos, Julie en hun zoon Silo, en ook Threse Bromet de gang naar het gemeentehuis van Nijmegen: ze melden zich op 19 februari aan het loket van de afdeling Bevolking. Voor hun aanmeldingsbewijs moeten ze één gulden per persoon neertellen.¹³

19	"	PAIS, Jetje	9	1,--
19	"	BOEKTJE, Jozef	9	1,--
19	"	BOEKTJE, Judith	9	1,--
19	"	MEYER, Elsa S.	10	1,--
19	"	HARTOGS, Israël	11	1,--
19	"	DE JONG, Sara	19-2-giro	1,--
			Transporteeren	298,--

Saara betaalt op 19 februari 1941 de leges voor de registratie als Jood. Dat doet ze samen met haar huisgenoten Jos en Jülchen met hun zoon Silo, die sinds mei 1940 in hetzelfde huis op nummer 35 woonde. Saara betaalt de leges via de giro.

Hierbij was ‘Joods’ niet de aanduiding van een kerkgenootschap waar je lid van was, maar een ‘raskenmerk’. In de loop van de eerste helft van 1941 werd ook het dragen van een persoonsbewijs

¹¹ Dat Saara nu in één huis woonde met dit gezin Dröge was duidelijk in strijd met de intenties van de Duitse verordeningen. De situatie is voor ons moeilijk te interpreteren, maar het kan niet anders zijn dan dat Saara een ‘kamerbewoonster’ was. Het pand was geen pension zoals dat meestal werd opgevat. Met de maatregelen van Rauter van 15 september 1941 was het Joden al verboden pensions te bezoeken, anders dan exclusief-Joodse pensions. Bij pensions in Nijmegen konden borden ‘Verboden voor Joden’ komen te hangen. Op 6 juli 1942 bepaalt een verordening dat het aan Joden verboden is om bij niet-Joden op bezoek te gaan. De kans is groot dat Saara ergens in de zomer van 1942 de aanzegging heeft gekregen om te verhuizen, maar we kennen hierover geen enkel document. Misschien is de aantekening op de systeemkaart ‘Van den Havestraat 84’ een aanwijzing dat zij de opdracht kreeg daarheen te verhuizen. Het blijft wat raadselachtig. Op de persoonskaart van Willem Dröge (Leeuwarden, 10 december 1900) vinden we dat hij in 1928 was getrouwd met Geertruida Simonsma (Workum, 6 april 1897), dat zij drie kinderen hadden en in 1935 uit Leeuwarden naar Nijmegen waren verhuisd. Hij was niet de enige die zich naar dit adres liet overschrijven. In januari 1936 ging H. van Stuyvenberg, ‘oberkellner’, er vanuit Zutphen met zijn vrouw wonen (PGNC, 1 februari 1936). Ook vestigde zich er in september 1936 C. van Amersfoort met zijn gezin, ‘hoofdc. PTT’, vanuit Malang (PGNC, 12 september 1936). In december 1937 vertrok L.P. Oudt met zijn gezin vanuit dit adres naar wat toen heette Nederlands-Indië (PGNC, 4 december 1937). In 1939 vertrok ‘weduwe L. Verlak-Schuurman, pensionhoudster, vanuit dit adres naar Venlo (PGNC, 2 december 1939). Maar zij waren allen weer weg toen Saara er ging wonen.

¹² Vijf jaar gevangenisstraf en verbeurdverklaring van vermogen, later ‘aangevuld’ met onmiddellijke doorzending naar een ‘werkkamp’.

¹³ Van deze legesbetalingen, waarvan de helft moest worden afgedragen aan de Rijksoverheid, legden de medewerkers van de afdeling een lijst aan, die in het archief bewaard is gebleven. Zie: RAN 2, inv.nr. 40194. Deze lijst is terug te vinden op deze website. Zie ook nog het artikel *Aanmeldingsplicht voor Joden; betaling van de leges* op deze site.

verplicht en ook daarin was de 'J' gestempeld. Op 12 november 1941 stuurde de gemeente aan Lentz, hoofd van de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters, op diens verzoek een lijst van uittreksels uit de persoonskaarten van 'met een J aangeduide hoofden van gezinnen'. In mei daarop werd het zichtbaar dragen van de 'Jodenster' verplicht.

De administratie wordt in gereedheid gebracht voor de massale deportaties: de 'Burgemeesterslijsten'

In juni 1942 komt bij alle gemeenten in Nederland vanuit de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in Amsterdam de opdracht binnen om een lijst in te leveren van alle in de gemeente woonachtige Joden.¹⁴ Met deze landelijke actie wordt de laatste hand gelegd aan de administratie op basis waarvan kort daarop de geplande grootschalige deportaties konden beginnen.

Op 26 juni 1942 ontvangt de burgemeester van Nijmegen - dan (a.i.) Van der Velden - een op 24 juni gedateerde brief van de Commissaris van de Provincie Gelderland, Schelto van Heemstra, waarin onder meer: "De Zentralstelle für jüdische Auswanderung te Amsterdam ressorterend onder den Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD voor het bezette Nederlandsche Gebiet deelt mij mede dat zij 'Zur Erfassung und Überprüfung des genehmigten Aufeinhalts' dient te beschikken over lijsten van alle in deze provincie wonende joodsche personen. Ter toelichting bericht de *Zentralstelle*: 'Zur Erfassung und Überprüfung jüdischer Personen benötige die hiesige Dienststelle eine Liste in 5-facher Ausfertigung der dort wohnhaften jüdischer Personen ohne Berücksichtigung der Nationalität.'"

De burgemeester leidt het verzoek door aan de afdeling Bevolking waar het hoofd van de afdeling, Frans Wilbers, onmiddellijk aan het werk gaat.¹⁵ Het is aannemelijk dat de opdracht van de *Zentralstelle* aan Van Heemstra is doorgegeven via de *Aussenstelle*, in dit geval die in Arnhem, zoals dat ook in andere provincies gebeurde. Blijkens een aantekening van Wilbers wordt de lijst aan de *Zentralstelle* verzonden op 9 juli 1942. Ook Saara staat op deze lijst, evenals Threse, Julie en Jos, met hun zoon Silo Ernst.

Per 1 juli 1942 wordt de leiding van het Kamp Westerbork overgenomen door de SS, en verandert het kamp van een Joods vluchtelingenkamp in een *Durchgangslager*. In die periode was ook de logistieke voorbereiding voor de massale deportaties uit Nederland zo goed als afgerond, zodat op 15 juli de systematische gang van de treinen naar de vernietigingskampen begon.¹⁶

¹⁴ In Zuid-Holland al in mei.

¹⁵ Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, CABR (2.09.09): Politieke Recherche Afdeling (PRA) Nijmegen, inv.nr. 95765, dossier 9871; Wilhelmus van der Wagt (28 september 1884), toentertijd wethouder in Nijmegen. In dit dossier bevinden zich enkele kopieën van de lijst die door Van der Wagt werden ondertekend. Een deel van deze lijsten (ook wel 'burgemeesterslijsten' genoemd, een term die door onderzoeker Ruud Weissmann werd geïntroduceerd bij zijn onderzoek naar de vervolgingen in Noord-Brabant) bevindt zich in NIOD 077 (Rauter), inv.nr. 1408b e.v., maar niet die van Nijmegen, en wij menen geen enkele afkomstig uit Gelderland. Een transcriptie van deze lijst staat op onze site met verdere toelichting.

¹⁶ Over de op 15 en 16 juli 1942 vanuit station Hooghalen vertrokken treinen, met vooral die dagen vanuit Amsterdam en vanuit Kamp Amersfoort daarheen overgebrachte Joden erin, zie vooral het artikel: *De transporten op 15 en 16 juli 1942 van Amsterdam en Kamp Amersfoort naar Hooghalen en verder naar Auschwitz en de tewerkstelling van mannen op 17 juli na aankomst in Birkenau* op deze site.

Razzia's in Nijmegen

Terwijl de anti-Joodse maatregelen elkaar in snel tempo opvolgden en er vanaf juli 1942 met grote regelmaat vanuit Hooghalen en later Westerbork de treinen 'naar het oosten' vertrokken, werden er overal, ook in Nijmegen, Joodse inwoners opgepakt, individueel en tijdens razzia's.

Saara moet gehoord of gezien hebben dat op 2 oktober, enkele huizen van hen vandaan, op Pontanusstraat 27, Saar Katan, Jaap de Wijze, hun zoon Louis de Wijze, hun dochter Kitty en de inwonende Duitse vluchteling Inge Meierhof werden opgepakt en naar Kamp Westerbork waren gevoerd. Ook zal ze vernomen hebben dat ook haar broers Salomon en Izaak uit Rotterdam, die vermoedelijk eerder gehoor hadden gegeven aan de oproep om naar een Joods werkkamp te gaan, een dag later, op 3 oktober, naar Westerbork waren gebracht. Izaaks vrouw Meta werd een dag later, zoals toen zoveel gezinsleden van de mannen uit de Joodse werkkampen, van huis gehaald en naar Westerbork gebracht.¹⁷ De vrouw van Salomon, Cacilië, werd niet opgepakt: zij was toen opgenomen in het Joodse ziekenhuis in Rotterdam, waar ook haar schoonvader Jacob verbleef.

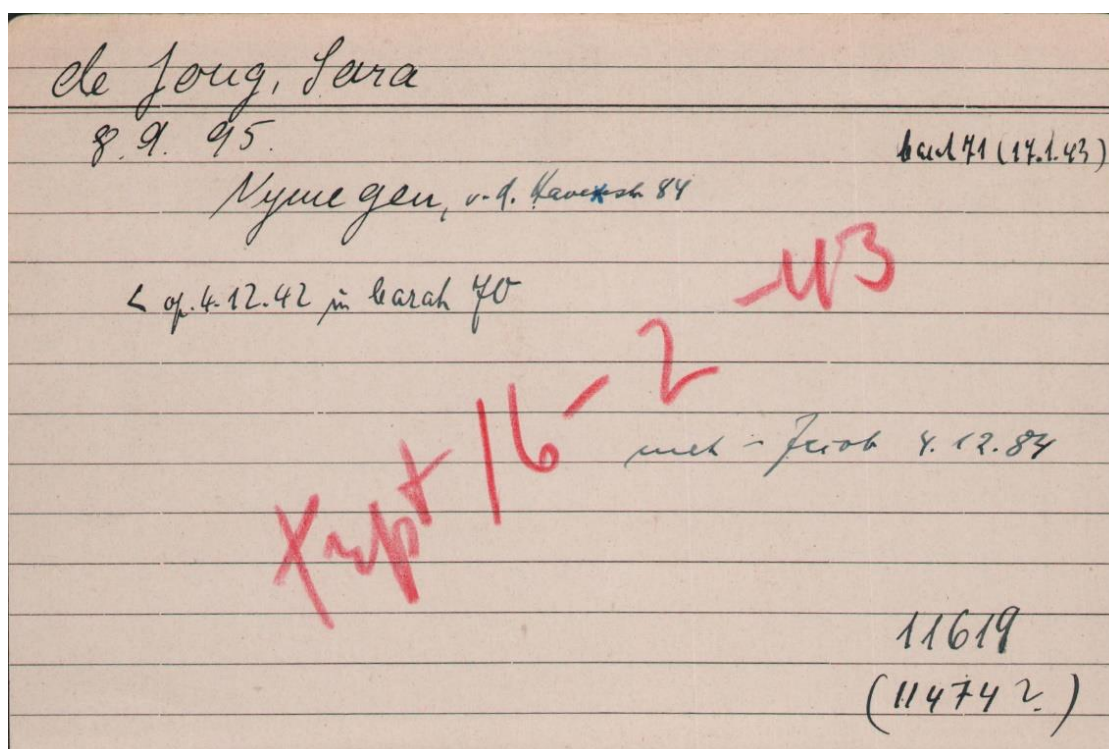
Bij de laatste, tevens grootste razzia in Nijmegen, in de avond en nacht van 17 november 1942 worden 196 Joden uit hun huis gehaald en naar de Gemeentelijke HBS op de Kronenburgersingel gebracht, vanwaar ze de volgende dag onder politiebegeleiding naar Westerbork worden vervoerd. Die nacht bellen Nijmeegse politieagenten ook aan op Pontanusstraat 33 en 35. Op nummer 35 wordt Saara meegenomen. Op nummer 33 komen de Nijmeegse agenten voor Threse en voor Silo Ernst. Silo's ouders, Julie Löwenberg en Jos Lion, 'hoeven' nog niet mee, omdat ze *transportunfähig* waren; een van hen, waarschijnlijk Jos, was te ziek om vervoerd te worden. Hoe dat precies gegaan is weten we niet, omdat het politiearchief over deze periode volledig ontbreekt. Waarschijnlijk stonden sommige 'zieken' al op een tevoren opgestelde lijst, mogelijk is ook ter plaatse geconstateerd dat iemand onmogelijk meegevoerd kon worden. Hun namen werden volgens ons na de razzia geplaatst op een lijst van de gemeente Nijmegen getiteld 'Joden die te Nijmegen nog wonen en verklaren zelf of een der huisgenooten ziek te zijn'.¹⁸ Bij de razzia van 17 november werden zieken toen nog 'ontzien', omdat zieken afzonderlijk zouden moeten worden opgehaald en per brancard of ziekenauto zouden moeten worden vervoerd. Iets later werden overigens in andere plaatsen ook 'zieken' wel van huis gehaald.

¹⁷ Het gaat hier om de massale ontruiming van de Joodse werkkampen op 3 oktober. Op die dag werden naar schatting zo'n 15.000 Joodse mannen naar Westerbork gebracht, onder wie 33 mannen uit Nijmegen, zo denken we. De avond ervoor werden de meeste gezinsleden van deze mannen van huis opgehaald en naar Westerbork gebracht. In Nijmegen waren dat ongeveer 15 mensen; het gezin op de Pontanusstraat bestond niet uit gezinsleden van iemand in een werkkamp, maar werd toch opgepakt, in totaal werden er die avond en nacht dus circa twintig mensen naar het politiebureau overgebracht.

¹⁸ Deze lijst, waarop 24 namen voorkomen, moet kort voor of na de grote razzia van 17 november zijn opgemaakt. Het feit dat iemand als 'zieke' - zoals gezegd eigenlijk niet-transporteerbare - werd beschouwd (deels werden deze gevallen gemeld door de Joodse Raad) bezorgde toen nog aan deze persoon een vrijstelling van deportatie (ook wel *Krankensperre* genoemd), die ook, zo menen wij te zien, gold voor de vrouw van de zieke man; maar niet voor de man van een zieke vrouw. Zie ons artikel *Krankensperren* op deze site.

Jos en Julie moeten die nacht dus lijdzaam toezien hoe hun zoon Silo, en ook Threse en Saara uit huis worden gehaald en naar de Gemeentelijke HBS worden gebracht.¹⁹ Na een angstige en onrustige nacht in de HBS moeten Threse, Silo en Saara de volgende morgen, samen met de andere 193 opgepakte mensen, onder politiebegeleiding naar het station lopen, waarna ze diezelfde middag met de trein naar Hooghalen worden gebracht, van waar zij moeten lopen naar *Durchgangslager* Westerbork.

Al een week later, op 24 november, gaan Threse en Silo, samen met ruim honderd andere op 17 november opgepakte Nijmeegse Joden, op transport naar Auschwitz. In Cosel, zo'n tachtig kilometer voor KL Auschwitz, wordt Silo uit de trein gejaagd en als dwangarbeider eerst naar het werkkamp St. Annaberg gestuurd en van daar naar andere werkkampen in die omgeving gestuurd. Hij bezwijkt op 13 mei 1943 in het werkkamp Bobrek-Karf bij Bytom in Neder-Silezië, toen Beuthen geheten.²⁰ Threse wordt na aankomst in Auschwitz onmiddellijk vermoord.

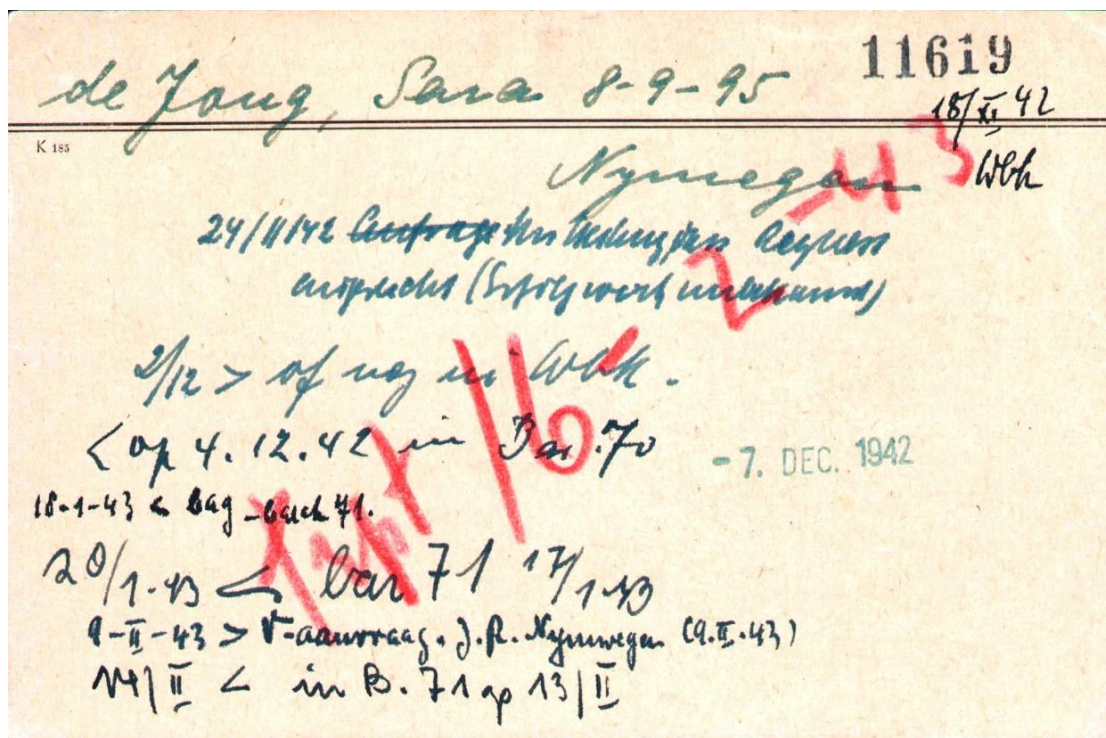

Systeemkaart van de Joodse Raad. Op Van den Havestraat 84 woonde het echtpaar Carolina Heineman en Jacob de Jong (Den Bosch, 4 december 1884). Hoewel zij dezelfde achternaam hebben, waren Saara en Jacob geen directe verwanten van elkaar.

¹⁹ Op 23 februari 1943 worden Julie en Jos opgepakt, ze verblijven vervolgens twee dagen in een Nijmeegse cel. Na twee nachten worden ze door de Nijmeegse politieagent De Ruitter naar Westerbork gebracht. Nog geen week later, 10 maart, worden ze op transport gesteld naar Sobibor, waar ze beiden direct na aankomst worden vermoord. Zie ook ons artikel *Stolpersteine – Pontanusstraat 33 (Julie Löwenberg, Jos Lion, Silo Ernst Lion)* op deze site.

²⁰ Ruim 170 mannen moesten in Cosel deze trein verlaten, onder wie naast Silo nog vijftien mannen uit Nijmegen. Dit kamp Bobrek dient niet verward te worden met een ander kamp Bobrek, niet ver van KL Auschwitz, waar een Siemens-fabriek was gevestigd. Silo is begraven op de Joodse begraafplaats van Bytom. De exacte overlijdensdatum werd genoteerd door de administrateur van het kamp, Linzer, die vervolgens onderdook en de gegevens meenam. Zie hierover *Stolpersteine -Pontanusstraat 33 (Julie Löwenberg, Jos Lion, Silo Ernst Lion)* op deze site.

Ook Carolina en Jacob werden bij de razzia van 17 november opgepakt. De zij het kleine kans blijft bestaan dat Saara op dit adres is opgepakt, zie hierover de opmerking in noot 11.

Systeemkaart van de Joodse Raad van Saara de Jong. Registratie van aankomst in Westerbork 18 november; 24/11/42 Anfrage tun xxxngsten [?] Request angesucht (Erfolg noch unbekannt). Op 9 februari nieuwe aanvraag om een vrijstelling van de Joodse Raad, afd. Nijmegen. Op de achterzijde staat genoteerd dat er op 25 februari nog een aanvraag is ingediend. Zij is dan al negen dagen eerder gedeporteerd.

Saara in Kamp Westerbork

Saara blijft nog een paar maanden in Kamp Westerbork. Op 24 november 1942, de dag dat de meeste bij de razzia opgepakte personen verder worden gedeporteerd, is er al een request voor haar ingediend, we mogen aannemen de reden dat zij dan nog niet de trein in gaat. Er is een kans dat haar aangetrouwde neef Nathan de Vries, die gehuwd was met Sophie, een nicht van Saara, van de Vossenlaan hier een rol speelde, hij was erg actief in de Nijmeegse afdeling van de Joodse Raad.²¹ Zij gaat naar barak 70 en wat later naar barak 71. Zij komt voor op een lijst met daarop 75 namen, die de toenmalige gemeente Westerbork eind 1942 aan de gemeente Nijmegen zond: 'Im Lager Westerbork befindlichen Personen am 31.12.1942 aus Nijmegen';²² daarmee werd zij formeel ingeschreven in het Bevolkingsregister van de gemeente Westerbork. Op 9 februari 1943 is er nog een aanvraag van de afdeling van de Joodse Raad in Nijmegen om haar voor transport te behoeden, maar tevergeefs. Op 16 februari 1943 gaat zij op transport naar Auschwitz. Vijftien Joodse inwoners van Nijmegen worden op deze dag op transport gesteld, onder wie de ouders van Kitty, Elly en Louis de Wijze van de

²¹ Zie over hen vooral het artikel *Stolpersteine, Vossenlaan 257* op deze site.

²² Waarschijnlijk dacht de gemeente hiertoe verplicht te zijn op basis van de circulaire van Lenz (RIBR) van 12 november 1942. Zo zou de afdeling Bevolking van de gemeente Nijmegen deze personen kunnen overschrijven naar de gemeente Westerbork. Zie: RAN 2, inv.nr. 40199; zie ook het artikel *Het bevolkingsregister in overeenstemming brengen met de feiten*.

Pontanusstraat (en met hen de bij hen wonende vluchteling Inge Meierhof) en ook de ouders en de broer van Alexander Busnac.²³

In de trein bevonden zich 1.108 gevangenen. De trein was tegen de middag vertrokken en kwam in de vroege ochtend van de 18e in Auschwitz aan. “Met het transport zijn 515 mannen en jongens en 593 vrouwen en meisjes aangekomen. Na de selectie worden 200 mannen aan wie de nummers 103515-103714 werden gegeven en 61 vrouwen, aan wie de nummers 35973-36033 werden gegeven, toegelaten tot het kamp. De andere 847 mensen worden vergast.”²⁴

Samuel Herzberg uit Maastricht was van een van de vijf mensen die de terreur zouden overleven. Hij kreeg in Birkenau het nummer 103579 op zijn arm getatoeëerd. Hij getuigde na de oorlog: “Ik en mijn lotgenoten bevonden ons in een personenrijtuig, de gehele trein heb ik niet gezien. De inzittenden bestonden uit ‘gereclameerden’. (...) De trein stond éénmaal stil om ons in de gelegenheid te stellen water te halen. Uit elke wagon mocht één man naar de pomp tot dat doel. Ik heb het idee dat op het perron van Breslau de Grüne Polizei werd vervangen door de SS. In Auschwitz aangekomen moesten wij allen uitstappen, de bagage moest achtergelaten worden in de coupé of voor zoveel men er reeds in was geslaagd die naar buiten te werken, op de spoordijk. Eerst werden de mannen van de vrouwen gescheiden. Aan de mannen werd naar hun leeftijd gevraagd (...) Alle anderen verdwenen op vrachtauto’s. De aankomst speelde zich in het donker af.”²⁵

Intussen in Rotterdam

Vader Jacob en zijn dochter Fronica zullen in Rotterdam gehoord hebben dat Izaak en Salomon al eerder ‘naar het oosten’ waren verdwenen. Zij waren op 3 oktober 1942 na de ‘ontruiming’ van de Joodse werkkampen naar Westerbork gebracht, op 16 en 19 oktober op transport gezet naar Auschwitz, waar Salomon na aankomst onmiddellijk werd vermoord. Ook over Saara zullen ze gehoord hebben, dat ook zij in november was weggevoerd naar Kamp Westerbork en wat later verder gedeporteerd ‘naar het oosten’.

Jacob en Cacilië waren kennelijk niet meer gezond en in het ziekenhuis - of Jacob mogelijk in het bejaardenhuis - opgenomen. Op 26 februari 1943 werden het ziekenhuis en het bejaardentehuis ontruimd door Nederlandse WA’ers en de *Sicherheitsdienst*. Ook de inwoners van het nabijgelegen Joodse weeshuis aan de Mathenesserlaan werden bij deze actie op transport gezet. Zelfs patiënten die te ziek waren voor vervoer werden meegenomen. Eén patiënt werd naar een ander ziekenhuis in Rotterdam vervoerd waar zij later overleed. In totaal werden 261 patiënten, bewoners en personeelsleden met vrachtwagens naar Loods 24 gebracht, de verzamelplaats voor de in Rotterdam en omgeving opgeroepen of opgepakte Joodse Rotterdammers. Vanuit Loods 24 werden de 261

²³ Op transport gesteld worden Rosette Glaser, een nicht van Max; en verder: Susanne Stodel, Jette Hoffmann, Siegmund Hoffmann, Simon Hoffmann, Saara de Jong, Saartje Katan, Jacob de Wijze, Inge Meierhof, Wilhelm Rothschild, Auguste Bär, Bertha Bär, Bernard Busnac, Salomon Busnac en Chane Friedmann; voor een groot deel personen over wie nog in de weken ervoor correspondentie was gevoerd met het oog op een eventuele vrijstelling.

²⁴ Danuta Czech, *Kalendarium*, o.c., p. 416.

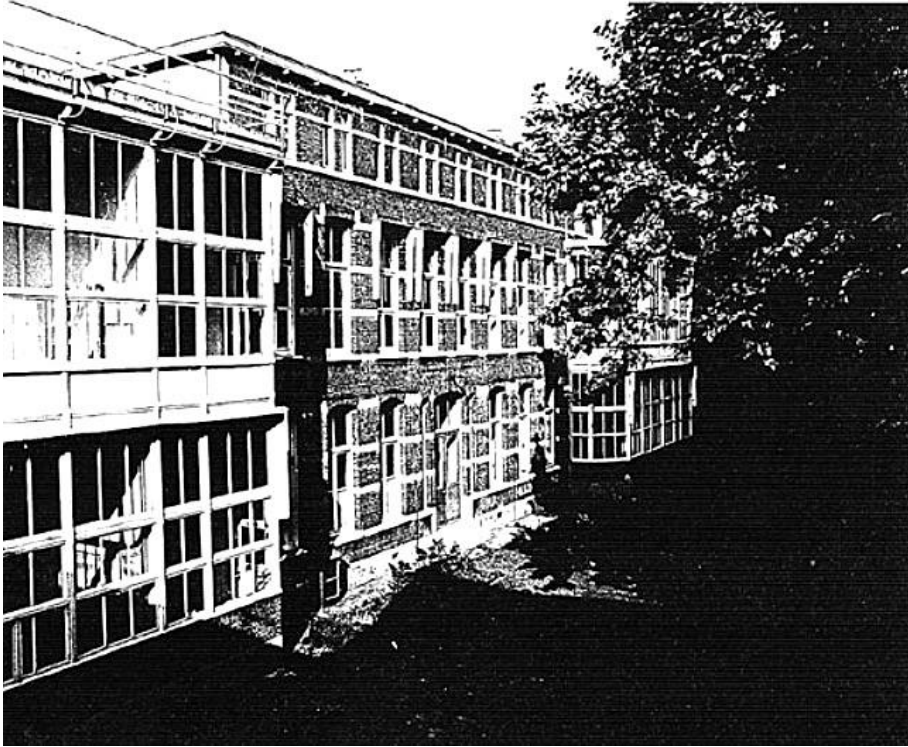
²⁵ De getuigenis wordt aangehaald in: Guus Luijters, *In Memoriam*, Amsterdam, 2012, p.370.

patiënten en personeelsleden naar Westerbork vervoerd; de meesten van hen, onder wie volgens ons ook Cacilië²⁶ werden op 2 maart 1943 naar het vernietigingskamp Sobibor gedeporteerd. Zij kwamen op 5 maart 1943 aan in Sobibor en werden bij aankomst direct vermoord.

Jacob de Jong en zijn dochter Fronica werden op 10 maart en niet op 2 maart gedeporteerd. We kunnen speculeren over deze uitzondering: aannemelijk is dat Fronica niet als patiënte maar als verzorgende in het ziekenhuis was. Het adres van het ziekenhuis, Schietbaanlaan 42, wordt als haar adres genoemd op de systeemkaart van de Joodse Raad. Mogelijk is toen besloten om ook haar vader nog niet te deporteren. Een andere verpleegster, Cato Polak, kreeg ook een week uitstel van deportatie. Cato is een van de twee personen die de actie van de WA en de Duitsers heeft overleefd. De andere was de directrice van het ziekenhuis, zij kwam via Kamp Westerbork op de Barneveldlijst en werd later overgebracht naar Theresienstadt. Cato Polak werd vanuit Sobibor tewerkgesteld in Lublin. Zij getuigde, in een interview in 1947, dat zij in Westerbork als verpleegster werd ingezet, eerst op de babyafdeling en later om invaliden te verzorgen; mogelijk dat ook Fronica hierbij was. "Eerst dachten wij," verklaarde Cato toen, "dat wij wel wat langer in Westerbork zouden mogen verblijven, in verband met het werk, dat wij verrichtten. Het hielp echter niets." Op 10 maart werd ook zij op transport gesteld, naar Sobibor in Oost-Polen, met een van de laatste transporten die met personenwagens vervoerd werden. "Onderweg kregen wij genoeg eten mee. Er was zelfs nog veel over. Wij mochten alles meenemen en kregen nog een pakje waar van alles inzat: boter, brood enz." Na aankomst in Sobibor werden degenen die konden lopen naar een open barak in het kamp gedirigeerd, terwijl de ouderen die niet vlug genoeg meekonden de trein uitgesmeten werden. Wie niet kon lopen, werd op kiepkarretjes geladen en over een smalspoor het kamp ingereden. Cato en een groepje andere ongehuwde meisjes werden geselecteerd voor werk in een ander kamp. Getrouwde vrouwen dienden van de kamp-SS'ers maar liever bij de kinderen te blijven. Terwijl de geselecteerde meisjes de trein weer moesten instappen, werden de in het kamp achtergebleven Nederlandse joden in Lager III om het leven gebracht. De bejaarden en invaliden werden in dit afgeschermd gedeelte van het kamp uit de kiepkarren geworpen en voor een kuil neergeschoten, terwijl de anderen de dood vonden in de gaskamers."²⁷

²⁶ Het Rode Kruis concludeert dat zij op 20 juli 1943 zou zijn gedeporteerd naar Sobibor. De overlijdensdatum 23 juli wordt daarom gebruikt in de overlijdensakte en op de herdenkingsites. Dit blijft nog onduidelijk. Hoe dan ook staat de door ons genoemde transportdatum niet alleen op de systeemkaart van de Joodse Raad, maar ook op de Transportlijst, deportatie van Westerbork naar Sobibor, 2 maart 1943. Deze lijsten zijn gedeponneerd bij het NIOD.

²⁷ Citaat van site Sobibor Interviews (Nederlandse overlevenden). Zie ook de verklaring van haar in het Rapport van het Rode Kruis over Sobibor, dat ook te vinden is op deze site: "Verklaring 49, Cato Polak, geb. 4 December 1920, wonende Wagenstraat 185, Den Haag: Gedeporteerd uit Westerbork met trein van 10 Maart 1943; eigenlijk had de trein Dinsdag 9 Maart 1943 moeten vertrekken, maar hij was niet op tijd gereed. De trein is stellig eerst Zaterdag 13 Maart 1943 in Sobibor aangekomen. Getuige bleef enkele uren in Sobibor en werd daarna verder gestuurd naar Lublin. Met haar werden voor Lublin uitgezocht in totaal dertig vrouwen en twaalf mannen, die zich als arts of verpleger (verpleegster) hadden opgegeven. Bovendien heeft getuige gezien, dat ca. 80 jonge krachtige mannen, tussen 18 en 35 jaar, blijkbaar voor werk werden uitgezocht en weg marcheerden. De rest van de mensen bleef in de stationsbarakken, die niet van bedden voor overnachten waren voorzien. Ouden van dagen en zieken werden op lorries weggevoerd. In Lublin hoorde getuige, dat deze mensen allen waren vergast. Getuige is via Lublin - Trawiniki - Auschwitz - Bergen-Belsen - Raguhn - Theresienstadt naar Nederland gekomen."

Het Joodse ziekenhuis, Schietbaanlaan 42

Cacilië's man Salomon was op 3 oktober waarschijnlijk vanuit een Joods werkkamp naar Westerbork gevoerd, maar er is ook een kans dat hij bij de grote razzia in Rotterdam op 2 oktober van huis is gehaald, zoals toen ook ongeveer 700 andere Joodse Rotterdammers; er werden toen in deze stad niet alleen gezinsleden van mannen in werkkampen opgepakt. Cacilië was toen al, nemen we aan, in het ziekenhuis aan de Schietbaanlaan 42 opgenomen en daarom op 2 oktober niet naar Westerbork overgebracht, zoals andere gezinsleden van de mannen uit de Joodse werkkampen overkwam. Zoals boven vermeld, werd ook zij bij de ontruiming van het Joodse ziekenhuis op 26 februari 1943 meegenomen, samen met haar schoonvader en schoonzus Fronica, en naar Westerbork gebracht, op 3 maart 1943 op de trein naar Sobibor gezet, waar ze na aankomst op 5 maart 1943 onmiddellijk wordt vermoord.²⁸ Acht dagen later volgden, zoals eerder verteld, Jacob en Fronica.

²⁸ Het Rode Kruis concludeert dat zij op 20 juli 1943 zou zijn gedeporteerd naar Sobibor. De overlijdensdatum 23 juli wordt daarom gebruikt op de herdenkingssites. Dit blijft nog onduidelijk. Hoe dan ook staat de door ons genoemde transportdatum niet alleen op de systeemkaart van de Joodse Raad, maar ook op de Transportlijst, deportatie van Westerbork naar Sobibor, 2 maart 1943.

de JONG, Veronika	Wbk. 27.2.43
Rotterdam, Midersstr. 84	Schietbaanlaan 42.
24.9.82	
Trp. 10.3.43	met - Emanuel, Boer-166 24.1.77

Fr 10-3-43

Systeemkaart van de Joodse Raad van Fronica de Jong. Registratie in Westerbork op 27 februari 1943. Op 10 maart transport naar Sobibor. Op Schietbaanlaan 42 stond het Joodse ziekenhuis waar Fronica's vader Jacob de Jong werd verpleegd. Waarschijnlijk werkte zij in het ziekenhuis of in het verpleeghuis.

de Jong - Emanuel	Cacilië	Milk	27 FEB 1943
Schietbaanlaan 42	R'dam		
24-1-79		27-2-43: ZKH	
		Jacob 6.8.50	
		met - Fronica 24.9.82	

Fr 2-3-43

K 219

Op deze systeemkaart van de Joodse Raad van Cacilië Emanuel, staat ook het adres van het Joodse ziekenhuis vermeld waar Jacob de Jong en zijn dochter Fronica verbleven. Cacilië wordt al op 2 maart op transport naar Sobibor gesteld.

Nog een zus in Rotterdam: Carolina en haar gezin

Van de gebeurtenissen in februari 1943 heeft Saara natuurlijk niet meer vernomen, wel van de arrestaties in oktober. Zij wist dat haar zus Carolina in Rotterdam met haar gezin een *Sperre* bezat. Carolina's man Israël Spanjar was bijna twintig jaar aan de HBS in Rotterdam verbonden totdat hij op 1 maart 1941 wordt ontslagen, zoals alle Joodse leraren in het onderwijs. Na zijn gedwongen vertrek geeft hij nog bijna een jaar les aan het Gemeentelijk Lyceum voor Joodse leerlingen, van 15 oktober 1941 tot 1 september 1942. Zijn gezin beschikte nog over een *Sperre*, maar eind april 1943 krijgen ook zij een oproep om zich in kamp Vught te melden.

ROTTERDAM. Mod. kamer(s)
m. o. z. pens. (כֶּסֶף) aangeb.
 Eventueel m. toez. op studie.
 I. SPANJAR, voorh. **Leeraar**
 H.B.S., v. Beuningenstraat 8 a.

Het Joodsche Weekblad 2 mei 1941

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	T	U	V	W	X	Y	Z
Naam		Voornamen		Benaming	Nummer	Blok		Ontleend aan:																
Spanjar		Israel						KKJ																
Woonplaats		Geboorteplaats		Dag	Maand	Jaar		KKJ																
Rotterdam van Beuningenstraat 8a		Zwolle		13	Juli	1892		KKJ																
Aantekeningen				Dag	Maand	Jaar																		
Naar Vught				22	April	1943		KKJ																
Naar Westerbork				7	Juni	1943		KKJ																
Rector								KKJ																
Caroline Spanjar de Jong vr.								KKJ																
Jacob Benjamin Spanjar z.								KKJ																
Abraham z.								KKJ																

Dossierkaart KL Herzogenbusch (Vught) van Israël Spanjar

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	T	U	V	W	X	Y	Z
Naam		Voornamen		Benaming	Nummer	Blok		Ontleend aan:																
Spanjar de Jong		Caroline						KKJ																
Woonplaats		Geboorteplaats		Dag	Maand	Jaar		KKJ																
Rotterdam v. Beuningenstraat 8a		Millingen		3	April	1888		KKJ																
Aantekeningen				Dag	Maand	Jaar																		
Naar Vught				22	April	1943		KKJ																
Naar Westerbork				7	Juni	1943		KKJ																
Ziekverpleegster								KKJ																

Kampkaart Vught van Carolina

Op 7 juni 1943 gaan de ouders met hun zoon Jaap, die toen dertien jaar was, met de kindertransporten mee van Vught naar Westerbork waar ze worden ondergebracht in barak 60. Een verzoek tot plaatsing op de Barneveldlijst leverde niets op.²⁹ Hun oudste zoon Ab blijft achter in Vught.

²⁹ Dat zij dit verzoek deden, wordt vermeld op de site Westerbork-Portretten. Mogelijk zijn de hierbij geleverde gegevens de reden dat zij iets langer in Kamp Westerbork verbleven, want verreweg de meeste op 6 en 7 juni uit Kamp Vught gedeporteerden werden onmiddellijk verder gedeporteerd naar Sobibor.

B1

SPANJAR, Israel *R. 2575* 8/87160 *22.4.43*
 R29/172270 *7/6 wa*

Van Beuningenstr. 8a, R'dam *J* *3.4.88*
 13.7.92, Zwolle *Spanjar-de Jong, Carolina*
 ned. *7/6 wa* *Spanjar, Jacob Benjamin 28.8.30*
Spanjar, Abraham 9.12.24

Docent Franse taal en letterk.
 en lid kerkeraad
 Reg.: 198 en 88
 Gesperrt wegens: *17.* functie
 Vroegere werkr.: *20.7.43* onderwijs
 Diploma's: *17.* HBS 5j. cursus onderw. exam.
 L.O. acte vrije en ordeoefen
 ningen Vak J, acte Frans LO
 en M.O.-A en B

Indruk:
 Bijzonderheden:
 Gezondheidstoest.: goed
 Agem. opmerkingen: *8/8.42 ZR.* *39244*

Systeemkaart van de Joodse Raad van Israel Spanjar

He

SPANJAR-de Jong, Carolina *R 255/6* 8/87161 ✓
 R29/172271 *22.4.43*

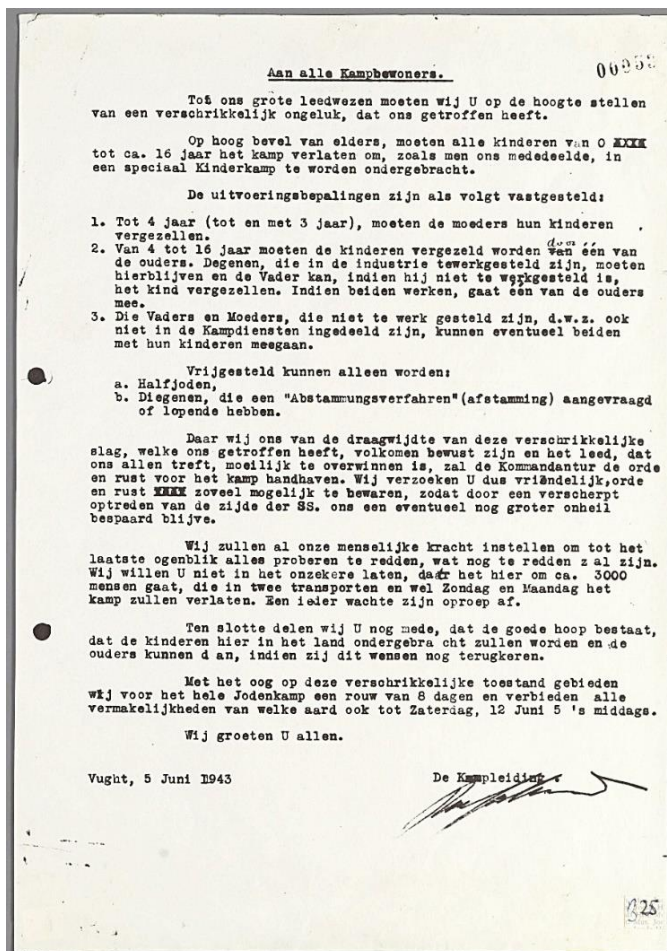
Van Beuningenstr 8 a Rotterdam *WMS* Spanjar, Israel
 3.4.88 Millingen *12.7.92*
 ned. *WMS* *in Abraham 9.12.24*
WMS *in Jacob Benjamin 28.8.30*

Gesperrt wegens: echtgenoot *WMS*
 Vroegere werkring: verpleegster
 Diplomas: Duits dipl.
 Alg. opm.: *8.6.43*
WMS

17. 20.7.43 *8/8.42 ZR.*
39244

K 219

Systeemkaart van de Joodse Raad van Carolina de Jong

Aankondiging door de leiding van Kamp Vught van de kindertransporten op 6 en 7 juni 1943

Op 20 juli 1943 volgt het transport naar Sobibor, de allerlaatste trein van Westerbork naar Sobibor. Dit is het negentiende transport vanuit Westerbork naar dat kamp. In de goederenwagens bevinden zich 2.209 mannen, vrouwen en kinderen. Niemand van hen overleeft het vernietigingskamp. Israël, zijn vrouw Carolina en hun zoon Jacob worden op 23 juli 1943 in Sobibor vermoord.

ARCHIEF KAMP WESTERBORK			
Folgende Personen aus Gouda sind am 20 Juli 1943 via Lager Westerbork abgereist.			
1. Marx	Clara	20.5.07 X	Broenedaal 38
2. Schonkolewski	Miriam	9.1.34	"
3. Schonkolewski	Mozes	4.7.35	"
Folgende Personen aus Hilversum sind am 20 Juli 1943 via Lager Westerbork abgereist.			
1. Spier	Sophie	28.3.12	K. Onnesweg 64
2. Barend	Marianne	6.1.11	"
Folgende Personen aus Oss sind am 20 Juli via Lager Westerbork abgereist.			
ARCHIEF KAMP WESTERBORK			
1. Frank	Marianne	24.2.09 X	Gouda jnstr. 51
2. Kolthof	Judith	3.11.40	"
Folgende Personen aus Roermond sind am 20 Juli 1943 via Lager Westerbork abgereist.			
1. Moses	Hilf	25.10.05	Kerkstr. 1
2. Moses	Hilf		
Folgende Personen aus Rotterdam sind am 20 Juli 1943 via Lager Westerbork abgereist.			
ARCHIEF KAMP WESTERBORK			
1. v. d. Bijl	Jacob	20.7.22	Wachstr. 22
2. de Jong	Carolina	5.4.88	Sr. Beuningenstr.
3. Spanjar	Israel	11.7.32	"
4. Winkel	Henderina	15.7.05	Statenweg 189 c

Transportlijsten Sobibor 20 juli 1943 uit Westerbork. Carolina de Jong en Israël Spanjar op de lijst (NIOD 804, inv.nr. 63)

Ab wordt op 16 september 1943 vanuit Vught naar Westerbork gebracht. Eerder werd hij, zoals op zijn JR-kaart staat vermeld, tewerkgesteld in 'Arbeitslager Oud Leusden'.³⁰

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R		T U V W X Y Z			
Naam	Voornamen	Benaming	Nummer	Blok	Ontleend aan:
Spanjar	Abraham		8367		KKJ
Woonplaats	Geboorteplaats	Dag	Maand	Jaar	
Rotterdam J.Beuningenstrat 8a	Rotterdam	9	Dec.	1924	KKJ
Aantekeningen		Dag	Maand	Jaar	
Naar Vught		22	April	1943	KKJ
Naar Westerbork		16	Sept	1943	KKJ

Kampkaart Vught van Abraham (Ab)

Deu	R 29/172272
SPANJAR, Abraham	J
	R/0162/5 22/4.43 ✓
v.Beuningestr.8a Rotterdam	Woon van:spanjar,
9.12.24 Rotterdam	Israël 12.7.92
nederl.	
koerier Leg.B.1438 24.7.43	Sp.-de Jong, Carolina
gesperst wegens: niet gesperst	J. v. 88
vroeg.werkkr.	de Th., Jacob Benjamin
diplomas: 3e klas H.B.S.A	28.8.20
indruk:	
bijzonderh. woont in bij ouders, die gesperst zijn	
gezondh.toest. goed	
alg.opm. 29/7.42 J.R.	
	18.
	10/5.43 Arbeitslager Oud/Leusden
	Arbk 17.9.43 39244 10.11.72)83

JR-kaart Abraham (Ab)

Vanuit Westerbork werd hij op 8 februari 1944 op transport gezet naar Auschwitz, waar hij ergens tussen 8 februari 1944 en 15 mei 1945 moet zijn overleden.

³⁰ Helemaal duidelijk is dit niet. Niet 100% zeker, maar het zou kunnen gaan om Kamp Waterloo (officieel Kamp Lisiduna), een werkkamp aan de Doornseweg in Leusden voor de Nederlandse Arbeidsdienst en later onderdeel van PDL Amersfoort. Het maakt deel uit van landgoed Den Treek-Henschoten. In de volksmond is Waterloo blijven hangen, naar het gehucht waarbij dit kamp in de buurt lag.

Meta, Izaak en hun kinderen

Meta de Jong-Neuhaus (Foto JM)

Zoals we eerder schreven, werd Izaak op 3 oktober waarschijnlijk uit een Joods werkkamp naar Westerbork gebracht en zijn vrouw Meta en hun drie kinderen de dag ervoor vanuit Rotterdam; maar niet uitgesloten is dat ook Izaak in Rotterdam is opgepakt.³¹

Links: Hans de Jong (Frankfurt am Main, 18 februari 1924 – Auschwitz, 13 november 1942). Rechts: Walter de Jong (4 september 1925 – Auschwitz, waarschijnlijk vóór 1 maart 1943). Foto's privécollectie Kurt de Jong (JM)

3/5 Oct. 42. WTBK
mit meer in WTBK

DE JONG, Walter R/0092/2.

Rotterdam, Vliesridderstr, 15 b

4.9.25 Frankf/m.

ned

zonder

ongehuwd met de JONG Hans 18.2.24

Ar A 2. Gas. Esser. 12-10-42 Topt

JR-kaart van Walter de Jong. Met Hans op 12 oktober op transport.

³¹ In documentatie over hem opgemaakt door ITS in of rond 1948 wordt een werkkamp niet vermeld, maar de data in de documenten zijn nogal summier.

Op 12 oktober worden de zonen Hans en Walter op transport naar Auschwitz gezet. Deze trein stopte niet in Cosel, de broers werden beiden tewerkgesteld in Auschwitz-Birkenau. Vier dagen later maken Izaak, Meta en Kurt zelfde gedwongen treinreis. Meta en Kurt worden na aankomst in Auschwitz onmiddellijk vermoord.

Op het station van Cosel zagen Meta en Kurt hun man en vader voor het laatst. Izaak werd overgebracht naar het kamp Bobrek-Karf bij Bytom, zo reconstrueren we. Uiteindelijk zou hij terechtkomen in het werkkamp Peterswaldau, toen in het Duitse Neder-Silezië, nu Pieszyce in Polen. Het was een van de op den duur circa zestig buitenkampen (zogenaamde *Außenlager*) van KL Groß-Rosen, verspreid over Neder-Silezië.³² Izaak werkte er, zoals hij later verklaarde, onder meer als kok voor de bewakers. In totaal werden bijna 125.000 mensen gevangen gehouden in KL Groß-Rosen en de vele nevenkampen. Door de zware lichamelijke arbeid in de steengroeve en de slechte behandeling qua voeding en gezondheidszorg stierven 40.000 van hen. KL Groß-Rosen werd op 13 en 14 februari 1945 door het Rode Leger bevrijd, sommige subkampen werden al bevrijd op 8 en 9 februari.³³

³² Het wapenbedrijf Karl Diehl exploiteerde hier een fabriek voor de productie van granaatontstekers. Vier kilometer van de stad bouwde de SS een oude sportschool om tot kamp. Er werden 2.000 personen tewerkgesteld, 800 vrouwen en 1.200 mannen, Joden en ook niet-Joden. Ze waren ondergebracht in zes kazernes. Een indringende getuigenis over het kamp is die van Sheindi Ehrenwald. Sheindi was in 1930 geboren in het ten oosten van Bratislava gelegen Galanta in Tsjecho-Slowakije, het stadje had 1.200 Joodse inwoners. In november 1938 werd kort nadat Sudetenland bij Duitsland was gevoegd, dit deel van Tsjecho-Slowakije bij het toen met Duitsland collaborerende Hongarije gevoegd. Net als in Italië en andere landen begon ook in Hongarije de industriële moord op de Joodse bevolking toen het land eind maart 1944 werd bezet door Duitsland. Der Tod war auch hier ein Meister aus Deutschland. In zeer korte tijd werden 568.000 Hongaarse Joden (daarbij inbegrepen de uit de geannexeerde gebieden afkomstige) vermoord, de meesten na deportatie naar Auschwitz. Deze massale moordoperatie heette naar zijn uitvoerder wel "Aktion Höss". In Auschwitz was Höss direct na de Duitse inval met de voorbereidingen begonnen. De crematoria werden opgeknapt en verbeterd, zodat ze de grote vraag aankonden. Sheindi werd ook gedeporteerd en werd onder meer in dit kamp tewerkgesteld. Zij schreef in het geheim een dagboek op de achterkanten van *Laufkarten*. De aantekeningen zijn bewaard gebleven. Het jonge meisje stond 14 uur per dag aan de werkbank in de fabriek en installeerde ontstekers in granaten. Elke werkstap moest minutieus worden gedocumenteerd. Met haar ook een zeer indringend interview op Yad Vashem, ook op YouTube. Chris Lenstra, er tewerkgesteld als een van de 500.000 Nederlandse mannen die in het kader van de *Arbeitseinsatz* naar het oosten moesten, schreef over zijn ervaringen in dit kamp. Op basis hiervan en op basis van gesprekken schreef zijn dochter het boek *764 Dagen – Herinneringen van een dwangarbeider*.

³³ In enkele onderzoeken, waaronder het in de vorige noot genoemde YouTube-interview, staat dat het kamp werd bevrijd op 8 mei 1945. Dat lijkt onjuist. Vele bevrijde Joden konden niet terugkeren waarheen zij wilden, zij moesten in de stadjes blijven, soms in door de Duitse bevolking schielijk verlaten huizen. Zie hiervoor: Rita Nash, *Return to Poland, the Jews in Lower Silesia 1945-1950*, uitgave van Sydney Jewish Museum (PDF).

*3-5/10/42 WTK.
niet meer in WTK*

de Jong-Neuhaus, Meta R/0139/4

R'dam, Vliesridderstr. 15 b

17.8.96 Kesselroden

ned.

zonder

gehuwd

kr. 16. 10. 42

23.7.93 28 JUL 1942

met Izaak de Jong

16-10-42 1 rpt

JK

Systeemkaart van de Joodse Raad van Meta Neuhaus

ε ε

Laufkarte:		Arbeitsgang	Centr.	Zeit				
Karl Diehl Peterswaldau		120	39	1. 2530 1. 1415				
Abt.	Auftrags-Nr.	Bezeichnung	Teil-Nr.					
551	139 301	5527-U 11 Schulterhebel	30 039 961					
Gruppe	Dat.	Ausgabe vom Magazin	Dat.	Ablieferungs-Menge				
				Gut-Teil	bez. Nacharbeit	Material-Ausschuß	Fertigungs-Ausschuß	unbearbeitet zurück
120	1. II	615	1. II	471	54		30	
prüfen								
<i>Stücknummern</i>								
28678.								
36652.								X
Werkstattmagazin								

B/0447 10000. 12. 44.

Karteikarte der Diehl GmbH, Werk Peterswaldau, zur Dokumentation der Herstellung von Zeitzündern, 1944/45. © Privatbesitz Sheindi Miller-Ehrenwald, Jerusalem. Afbeelding op site Deutsches Historisches Museum. Op de achterzijden van deze kaarten schreef de 15-jarige Sheinde haar na deportatie vanuit haar woonplaats gemaakte en steeds goed verstopte aantekeningen over.

3-5 Oct 42 Wbk

de Jong, Izaak R/0139/3

R'dam, Vliesridderstr. 15 b

23.1.93 Millingen

ned.

kok

gehuwd

Ar. 16. 10. 42

16-10-42 1 pjt

28 JUL 1942

met Meta Neuhaus 17.8.96

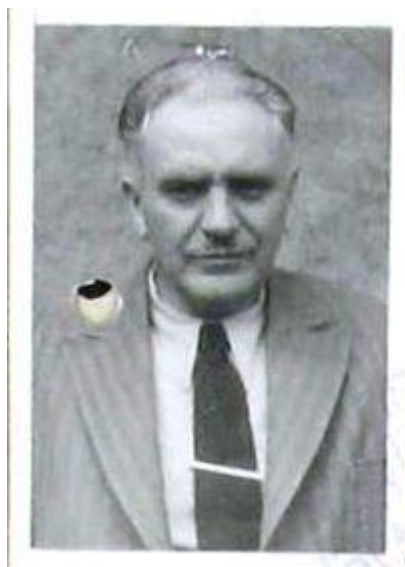
Kurt de Jong 8.5.32

JR

Systeemkaart van de Joodse Raad van Izaak de Jong, kok. Registratie aankomst in Westerbork op 3-5 oktober 1942 (het tijdstip van de ontruiming van de Joodse werkkampen, maar ook van de razzia in Rotterdam). Op transport op 16 oktober 1942, met zijn vrouw Meta en zoon Kurt. Bijzonder is niet vermeld staat dat hij overleefde. Nog meer bijzonder is dat de Oorlogsgravenstichting (OGS) nog naar wij menen in 1973 concludeerde dat hij op 19 oktober 1942 was overleden, zoals vermeld op de OGS-kaarten die berusten in het Archiv Koblenz. Mogelijk is de oorzaak hiervan het feit dat Izaak nog enige tijd in Peterswaldau heeft verbleven of waarschijnlijker in het nabij gelegen Dzierżoniów en dat hij van daar niet is teruggekeerd naar Nederland, maar naar Frankfurt/Main.

Kurt in Frankfurt

Kurt de Jong (Frankfurt, 8 mei 1932 – Auschwitz, 19 oktober 1942) Foto JM; Rechts: Izaak kort na zijn terugkeer in Frankfurt; foto Archiv ITS.

Hans en Walter in Birkenau

Blok 20 in Auschwitz I, de plaats waar medische experimenten werden uitgevoerd, en gevangenen met een dodelijke injectie phenol werden vermoord. Hier werd Hans de Jong op 13 november 1942 vermoord.

Over Walter is niet meer bekend dan dat hij na aankomst in Birkenau werd tewerkgesteld en dat hij zeer waarschijnlijk binnen vier maanden omkwam. Hans de Jong had in Auschwitz gevangenennummer 68030, werd geselecteerd voor dwangarbeid en zou op 29 oktober 1942 zijn opgenomen in het kampziekenhuis, waar hij twee weken later op achttienjarige leeftijd overleed, zo kunnen we opmaken uit het dagboek dat de SS-concentratiekamparts Johann Paul Kremer (1883-1965) daar bijhield.³⁴

³⁴ Johann Paul Kremer was vanaf 30 augustus tot november 1942 SS-kamparts in Auschwitz, en was in die functie regelmatig getuige bij de vergassing van gevangenen. Hij hield een dagboek bij. Op 2 september schreef hij bijvoorbeeld: "Zum 1. Male um 3 Uhr früh bei einer Sonderaktion zugegen. Im Vergleich hierzu erscheint mir das Dante'sche Inferno fast wie eine Komödie. Umsonst wird Auschwitz nicht das Lager der Vernichtung genannt!" Op die dag werden ongeveer 741 gedeporteerden vergast die met konvooi 26 uit Frankrijk waren aangekomen. En op 8 november schrijft hij: "Heute Nacht bei 2 Sonderaktionen teilgenommen, bei regnerischem und trübem Herbstwetter. Vormittags Hschaf. Kitt, einen aus Essen stammenden Schüler von mir, im Revier begrüsst. Nachmittags noch eine Sonderaktion, also die 14., die ich bisher mitgemacht habe. Abends gemütliches Zusammensein im Führerheim, von dem nunmehrigen Hstuf. Wirths eingeladen. Es gab bulgarischen Rotwein und kroatischen Zwetschenschnaps." Op 13 november schreef hij (vertaling uit het Duits): "Ik heb levend materiaal (lever, milt en pancreas) afgenomen van een uiterst atrofisch joods gedetineerde van 18 jaar die ik vooraf heb laten fotograferen. Zoals steeds, heb ik de lever en de milt in Carnoy en de pancreas in Zenker geconserveerd (gedetineerde nr. 68.030)." Hans de Jong had dit gevangenennummer, en stierf dus op 13 november 1942. Kremer werd na de oorlog ter dood veroordeeld; het vonnis werd omgezet in levenslang, maar hij kwam op 11 januari 1958 al weer vrij. Hans de Jong overleed dus op deze dag; op de overlijdensakte en op de herdenkingsites wordt een onjuiste datum aangehouden. Op de Stolperstein in Frankfurt/M staat echter de

De ruimte in Block 20 waar de dodelijke injecties met phenol werden toegediend

Hun vader Izaak werd, zoals hierboven beschreven, in 1945 door het leger van de Sovjet-Unie in het Arbeitslager Peterswaldau bevrijd. In het kamp had hij Eleonore Gutmann (1921-2018) ontmoet. De twee trouwden in 1945 in Frankfurt.³⁵ Izaak kwam zijn lijden in het concentratiekamp nooit te boven, kon nooit meer volledig werken, leed aan ernstige zenuwzinkingen en stierf in januari 1970. Hij weigerde “compensatie” voor zijn drie vermoorde zoons.³⁶

In Amsterdam

Michiel, was, zoals we eerder schreven, in februari 1924 vanuit Nijmegen naar Amsterdam verhuisd. Hij was daar op 18 september van dat jaar getrouwd met danslerares Alida Cohen (Amersfoort, 28 maart 1896). Samen kregen ze een jaar later een dochter, Hanna Jetta (Amsterdam, 14 juli 1925). Bij Hanna staat op de persoonskaart als beroep: ‘leerbewerkster’.

Alida en Michiel scheiden op 13 februari 1941 van elkaar. Michiel hertrouwt korte tijd later, op 5 maart, met Elisabeth van der Veen (Amsterdam, 10 juli 1909), bij wie op de persoonskaart de beroepen onderwijzeres en danslerares en staan vermeld. Ook van haar scheidt hij, ruim een jaar later, op 12 september 1942, maar zij huwden opnieuw kort na de oorlog. Tijdens zijn huwelijk met Elisabeth was hij, volgens de huwelijksregels die toen golden ‘gemengd-gehuwd’, en daarmee enigszins, voorlopig - voor zolang het duurde, maar het kon zomaar weer veranderen - ‘vrijgesteld’ van deportatie. Door zijn scheiding verviel deze *Sperre*. We weten het niet, maar hij moet zijn ondergedoken, want hij overleefde alle ellende.³⁷

juiste datum. Voor Meta, Izaak, Hans, Walther (daar gespeld met een ‘h’) en Kurt liggen in die stad op de Königswarterstraße 13 Stolpersteine.

³⁵ Na zijn terugkeer runde Izaak een opvangcentrum voor overlevenden op het terrein van het voormalige Joodse ziekenhuis aan de Gagernstrasse. Eleonora en Izaak kregen in Frankfurt twee zonen: Hans (13 juli 1946) en Kurt (24 juli 1947). Zie: Site Stolpersteine Frankfurt/Main, Ostend.

³⁶ Op 20 oktober 2020 zijn op Quinckestrasse 13 (nu: Königswarte Strasse 13) Stolpersteine gelegd.

³⁷ Elisabeth en Michiel verhuisden in november 1969 naar Boekel, Logt 12.

Dat gold niet voor zijn eerste vrouw Alida en haar dochter Hanna Jetta; zij worden op 9 maart 1943 in Kamp Westerbork binnengebracht. Na het transport van 10 maart worden ze op 13 maart 1943, dezelfde dag als Jacob en zijn dochter Fronica, in Sobibor vergast.³⁸

Bb	A35/474808 J Gesch.		9.3.43 Wbk
COHEN , Alida			
Stadhouderskade 114B 28.3.96 nederl.	Amsterdam Amersfoort	(Cohen)de Jong, Hanna J	14.7.25
verpleegster rsthuis Stodel Diezestr. 15' Leg. 474808 verpleegster rsthuis	24.8.42		
gesperst wegens: vroegere werkkring: diploma's:	niet gesperst gymnastieklerares l.o.huishoudschool	Dr. 10-3-43	
byzonderheden:	liberaal		
alg.opm kingen:	24654		

JR-kaart van Alida Cohen

Bb	A35/585077 J		9.3.43 Wbk
DE JONG , Hanna Jetta			
Stadhouderskade 114B 14.7.25 nederl.	Amsterdam Amsterdam	Cohen, Alida	28.5.96
alg.opmerkingen:	Dr 10-3-43		

Systeemkaart van de Joodse Raad van Hanna Jetta de Jong

Johanna, Israël en hun kinderen in Utrecht

Zoals we eerder schreven, verhuizen Israël de Jong en zijn vrouw Johanna Bronkhorst en hun zonen Hans en Albert in 1939 naar Utrecht, omdat ze denken dat het daar veiliger is; Sophie en Jaap blijven met hun partners in Nijmegen wonen. Johanna en Israël overleven de oorlog door van het ene naar het andere onderduikadres te trekken.³⁹

Twee van hun kinderen overleven de oorlog niet. Abbe (Albert) duikt onder in Loosdrecht met zijn vriendin. Zij worden later waarschijnlijk ergens in Gelderland opgepakt, in ieder geval ingesloten in het Huis van Bewaring in Arnhem. Via Westerbork worden zij naar Sobibor gebracht en daar vermoord. Sophie (Fien) trouwt in 1938 met Nathan de Vries, zij wonen in Nijmegen. Ze krijgen twee dochters: Judith (1939) en Channah (1943). Het gezin wordt in Amsterdam opgepakt en later naar Bergen-Belsen gebracht. Als de Britse soldaten het kamp naderen, wordt een deel van de gevangenen op meerdere

³⁸ Zie persoonskaarten Stadsarchief Amsterdam en systeemkaarten van Joodse Raad van Alida en Hanna.

³⁹ Eind jaren zestig overlijden ze in Utrecht. Meer over hen in ons artikel *Stolpersteine – Vossenlaan 257* op deze site.

treinen gezet. Een van deze treinen strandt in het dorpje Tröbitz voor een kapotte brug. Soldaten van het Rode Leger vinden de trein; veel gevangenen zijn dan al van honger en dorst, en vooral door de besmettelijke vlektyfus, gestorven. Anderen verblijven erna in geïmproviseerde ziekenhuizen ter plaatse, onder wie ook Sophie en haar man Nathan, die er overlijden. Judith en Channah gaan na een tijd met ook daar aanwezige verwanten mee terug naar Nederland en groeien na de oorlog op bij hun opa en oma, Israël en Johanna de Jong-Bronkhorst, in Utrecht.

Zoon Hans (Henri) trouwt in 1942 met Ella Leefsma. Ze duiken onder, maar worden verraden en opgepakt. Via Scheveningen en Westerbork wordt het paar naar Auschwitz-Birkenau getransporteerd. Hans ziet hoe Ella daar naar de gaskamer wordt geleid, zelf wordt hij overgeplaatst naar een werkkamp. In 1945 wordt hij door het Rode Leger bevrijd uit Birkenau. In Odessa stapt hij op een Australisch 'bevrijdingsschip' dat naar Marseille vaart. Van daaruit reist Hans naar Nederland. Daar ontmoet hij Johanna van der Hoeven met wie hij in 1947 trouwt. Twee jaar later vertrekt het stel met hun pasgeboren dochter Tamara naar Israël. Daar wordt in 1952 hun zoon Yoran geboren. In 1959 emigreert het gezin naar de Verenigde Staten, twee jaar later verhuizen ze naar Canada. Hans overlijdt in 2010 in Thornhill, Toronto.

Ook hun andere zoon Jacob (Jaap) overleeft. Hij trouwt in 1942 met de Nijmeegse Henriëtte Levitus (Hannie). Samen vluchten ze via Frankrijk naar het neutrale Zwitserland.⁴⁰ Op 3 januari 1945 wordt hun zoon Albert geboren in Vevey aan het meer van Genève.⁴¹

Pontanusstraat 33-35

Het pand Pontanusstraat 33-35 van Threse Bromet wordt tijdens de bezetting door de *Niederlandische Grundstückverwaltung* als zijnde 'joods bezit' geconfisqueerd, onder beheer gesteld van het ANBO en op 15 februari 1943 via bemiddeling van makelaar Ben Claase, en notaris Roscam Abbing, aangekocht door W.A. Peters, voor het bedrag van 7.750 gulden.⁴²

Op 24 en 25 maart 1943 wordt onder toezicht van Van Elferen, agent van de Politieke Dienst, door de firma Van Wezel het pand leeggehaald.⁴³ Expediteur Van Wezel rekent hiervoor zes manuren. Hij verklaart op 12 juni 1947 over de ontruiming van het pand: "Er waren steeds NSB-agenten bij de transporten, Wiebe, de Ruiters, Kaal. Van Elferen was belast met de verdeling en toewijzing van woningen. (...) Volgens mijn kasboekje is Van Elferen aanwezig geweest bij het leeghalen [op 24 en 25

⁴⁰ Over onder meer deze zware tocht, grotendeels samen met de zus en de ouders van Hannie, en ook over de correspondentie en het door hen bijgehouden dagboek, zie: *Stolpersteine - Vossenlaan 28 (Levitus – Cohen)*.

⁴¹ Jaap overlijdt op 6 februari 1989 in Nijmegen, zijn vrouw Henriëtte op 2 december 2009 in Beek-Ubbergen.

⁴² NBI-dossier Leviticus-Bromet (NA 2.09.16.09, inv.nr. 122820). W. Peters, NSB'er, woonde op Dukenburgseweg 20 (later Oude Dukenburgseweg; jaren na de oorlog verhuisde hij naar een bungalow aan dezelfde straat, nummer 2. Het gaat hier om W.A. Peters, geb. 18 oktober 1897, Beuningen. Hij kocht niet alleen de woningen van Threse Bromet, maar ook twee panden van Sachs (vrouw van Gotlieb), Graafseweg 50 en 52, en samen met Tesser - ook een opkoper van Joodse panden - het woonhuis van het gezin De Wijze, Pontanusstraat 27. Daarnaast ook – weer met Tesser - de panden Regentessestraat 27 en 29, eigendom van Daniël Meijer.

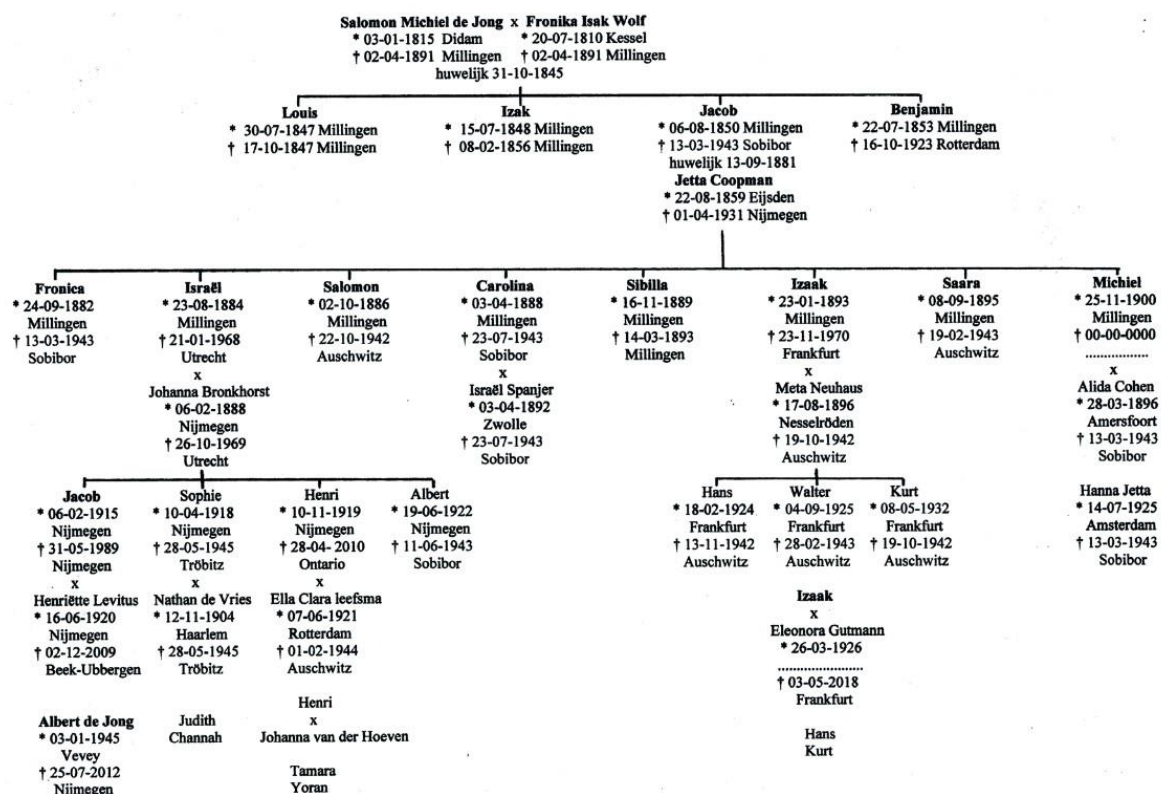
⁴³ Zie: Van Wezel, CABR 8583/47, Dossier 6022.

maart 1943] van Pontanusstraat 33.”⁴⁴ Het pand is dan grotendeels leeg. Dan gaat een agent van de Politieke Dienst met zijn vrouw en zoon in het bovenhuis wonen.⁴⁵

⁴⁴ Zie: CABR Wiebe 23 I, Bijzonder Strafkamer Arnhem: 62.

⁴⁵ Het gaat om Jan Hidskes (25 december 1901, Noordbroek), Sabiena Dijkstra en hun zoon. Zij verhuizen half juni 1943 naar de woning. Hidskes was NSB'er, de zoon was lid van de Jeugdstorm. Op 18 september vluchtte hij uit Nijmegen en meldde zich kort erna bij de voormalige hoofdcommissaris Versloot in het toen nog bezette Deventer. Hidskes werd op 14 april 1945 en in 1949 veroordeeld en niet lang erna vrijgelaten. Hidskes staat onder dit adres op de in 1945 opgemaakte lijsten van onder beheer gestelde personen die hebben samengewerkt met de bezettende macht. Zie: RAN 2, inv.nr. 9945.

Bijlage

Stamboom van de familie De Jong (overgenomen uit: Bas van der Hoeven, o.c., p. 18). De naam van Cacilië Emanuel, echtgenote van Salomon, ontbreekt hier.